

Závěrečná zpráva projektu specifického výzkumu na rok 2013 - zakázka č. 2131

Název projektu: Míra závislosti indexu srozumitelnosti v přednáškových sálech na vyzařovacím diagramu akustických zářičů a způsobu řešení sálových korekcí

Specifikace řešitelského týmu

Odpovědný řešitel: doc. dr. René Drtina, Ph.D.
Studenti magisterského studia na PdF UHK: Jakub Huček
Martin Prokop
Jakub Rulc
Martin Sýkora
Radek Weis
Další výzkumní pracovníci: doc. Ing. Jaroslav Lokvenc, CSc.
Externí spolupráce: Ing. Oldřich Tureček, Ph.D.

Celková částka přidělené dotace 98 120 Kč (vč. navýšení rozpočtu projektu)

Postup při řešení projektu

Výzkumný záměr navazuje na projekty specifického výzkumu 2123/2011 a 2129/2012. Výchozí předpoklady, že se použití akustických zářičů s výrazným směrovým účinkem a optimální nastavení sálových korekcí projeví významným zvýšením indexu přenosu řeči a tím i vyšší dosažitelnou srozumitelností, se opírají jak o zákonitosti prostorové akustiky, teorii měničů a modely akustických polí, tak o konkrétní výsledky předcházejících výzkumů a zkušenosti z praxe. Analýza vyzařovacích diagramů skládaných akustických zářičů potvrdila velmi dobrou shodu vypočítaných a změřených charakteristik. Bylo tedy možné předpokládat, že aplikací směrových zářičů ve zkoumaných prostorech dosáhneme většího poloměru dozvuku a tím větší dozvukové vzdálenosti, snížení energie dozvukového pole a zvýšení srozumitelnosti. Z vertikálních a horizontálních vyzařovacích úhlů γ_v, γ_h změřených v bezdozvukové komoře byly stanoveny činitelé směrovosti jednotlivých sestav, podle rovnice (1) [1], [2], [3], kde $\gamma_1 > \gamma_2$. Činitelé směrovosti ve formantové oblasti dosahovaly hodnot $Q_Z = 16-24$.

$$Q_Z = \frac{510}{\gamma_2 \cdot \sqrt{1 - \cos \gamma_1}} \quad (1)$$

Za jinak konstantních podmínek se dozvuková vzdálenost v daném prostoru, ve srovnání se všesměrovým zářičem zvětší násobkem $\sqrt{Q_Z}$, tj. s použitými sestavami dosáhne tzv. volné pole do 4× až 5× větší vzdálenosti. Současně s tím se zvyšuje dosažitelná srozumitelnost řeči. Jak vyplývá z rovnice (2) [2], kde T je doba dozvuku daného prostoru, V jeho objem, l_{zp} vzdálenost zářič posluchač a n počet spolupůsobících zářičů, je ztráta srozumitelnosti souhlásek ζ , při jinak konstantních podmínkách, nepřímo úměrná činiteli směrovosti zářiče Q_Z .

$$\zeta = n \frac{200T^2 l_{zp}^2}{VQ_Z} \quad (2)$$

Pro měření podle ČSN EN 60268-16 Elektroakustická zařízení - Část 16: Objektivní hodnocení srozumitelnosti řeči indexem přenosu řeči [4] byl v akustických laboratořích FEL ZČU v Plzni do analyzátoru NTi XL2 implementován modul STIPA 4. generace, spolu s rozšířením měřících rozsahů spektrálního analyzátoru a FFT. Současně byla provedena výměna opotřebovaného akumulátoru a kalibrace celého měřicího systému, včetně měřicího mikrofону a propojovacích kabelů. V rámci přípravy akustických měření byly změřeny frekvenční a vyzařovací charakteristiky referenčního akustického zářiče NTi TalkBox [5] (obr.7, příloha C), které výrobce neudává, a referenčních monitorů RS711-H v oblasti blízkého a volného pole.

Akustická měření probíhala 17. září 2013 v odpoledních a večerních hodinách v aule OSV, a 18.-19. září 2013 v kostelech sv. Voršily a Husova sboru v Chlumci nad Cidlinou. Pro základní orientaci v akustických vlastnostech prostoru byla ve všech prostorech změřena doba dozvuku podle ČSN EN ISO 3382-2 [6] a přenosová charakteristika stávajícího ozvučení. Ta byla měřena bílým šumem pomocí FFT s rozlišením až 8 192 spektrálních čar. Následně byly metodou STIPA zjišťovány indexy přenosu řeči v různých místech auditoria. Měření bylo provedeno vždy pro simulovaného řečníka bez použití ozvučení, samotný ozvučovací systém a kompletní přenosovou cestu zdroj-mikrofon-ozvučovací systém-posluchač. Na realizaci měření se kromě řešitelů úkolu a studentů podílel i tým z akustických laboratoří FEL ZČU v Plzni pod vedením Ing. Oldřicha Turečka, Ph.D. (Ing. Sýkora, Ing. Schlosser, Ing. Zuzjak) s další měřicí technikou. To nám umožnilo provádět souběžná měření bez nutnosti několikanásobných přestav, zkrátilo měřicí cykly a v daném čase jsme mohli provést až třikrát více měření.

Úvodní měření v aule OSV prokázala shodu s hodnotami naměřenými v letech 1992 a 2005. Prostorová akustika zůstala i po rekonstrukci beze změn, zachovala se i výrazná třepotavá ozvěna v první třetině auditoria a stejně jako v předchozích letech vykazuje nedostatečné parametry i relativně nestabilní ozvučovací systém. Průměrný index přenosu řeči (STIPA) přes stávající ozvučovací systém je 0,73 a přepočítaná průměrná srozumitelnost v aule (CIS) je 86 %, což koresponduje s hodnotami určenými pomocí logatomických testů. Další měření jsme provedli pro dvojici reproduktorových stěn formátu 4 × 8 (obr.1, příloha A) a pro dlouhý reproduktorový sloup s 24 zářiči (obr.2 a 3, příloha A). Jako moduly skládaných zářičů byly použity reproduktorové sloupky DPT208 [7], [8]. Frekvenční charakteristika byla v oblasti nad 5 kHz vyrovnána zvukovým procesorem Sabine NAV8800. S hodnotami (STIPA) od 0,61 do 0,80 a průměrnou srozumitelností (CIS) 86 % byly naměřené hodnoty srozumitelnosti, v rámci standardní chyby, prakticky totožné. Měření nepotvrdilo výpočtem stanovené předpoklady, přestože hodnocení poslechovým testem ukázalo diametrálně odlišné zvukové podání. Prostory kostelů jsme využili jako simulační prostory akusticky neupravených a členitých poslucháren (obr.4, obr. 5, příloha B). Použili jsme malé reproduktorové stěny formátu 2 × 16 (obr.6, příloha C). Výsledky měření prokázaly jistý vliv směrovosti zářičů i úpravy přenosové charakteristiky (tab.1). Přesto jsou naměřené hodnoty významně odlišné od vypočtených předpokladů.

Tab.1 Dílčí výsledky akustických měření (HS)

použitý zářič, sálové korekce	rozmezí hodnot (STIPA)	průměrná srozumitelnost (CIS)
všesměrový, bez korekcí	0,45-0,58	68 %
skládaný 2 × 16, vyrovnaný průběh	0,52-0,57	73 %
skládaný 2 × 16, řečový filtr	0,53-0,59	74 %

Orientační poslechové a logatomické testy prokázaly, v případě skládaného zářiče a při použití řečového filtru, zdvih srozumitelnosti na 85 %. Interpretace výsledků měření je značně problematická. Pomineme-li skutečnost, že STIPA je validována pouze pro spektrum mužské řeči, naměřené hodnoty vytvářejí předpoklad pro tvrzení, že normovaná metoda je necitlivá na frekvenční i vyzářovací charakteristiky. Původní záměr projektu tedy bylo nutné rozšířit o další oblast - analýzu citlivosti metody STIPA na šířku přenosového kanálu. Ta měla ukázat, jestli existuje souběh mezi reálně naměřenými hodnotami a tzv. χ charakteristikami (obr.8, příloha D), které s rovnicí (3) udávají korekci pro ztrátu srozumitelnosti v procentech, v závislosti na omezení přenášeného pásma.

$$\zeta_{\text{cor}} = 50 - \chi_v \chi_h (50 - \zeta) \quad (3)$$

Analyzováno bylo 88 signálových vzorků s různým omezením přenosového pásma. Omezení formou analogového filtru, například pásmová propust 500 Hz až 2,5 kHz (obr.9, příloha D) a 700 Hz až 1,2 kHz (obr.10, příloha D), představuje potlačení formantové oblasti 4 kHz o 10/20 dB a snížení srozumitelnosti, podle rovnice (3), o $\zeta_{\text{cor}} = 9,6/23,8$ %. Vyhodnocení metodou STIPA však udává index přenosu řeči 0,97/0,91 a srozumitelnost (CIS) 99/96 %, což by pro praktické aplikace znamenalo, že standardní telefonní přenos zaručuje excellentní srozumitelnost řeči. S využitím extrémního útlumu programovatelných digitálních filtrů byla realizována např. přenosová pásma 400 Hz až 2,5 kHz (obr.11, příloha D) a 630 Hz až 1,6 kHz (obr.12, příloha D) s útlumem 60 dB v rozsahu $1/3$ oktávy. Zjištěný index přenosu řeči byl 0,68/0,51 a srozumitelnost (CIS) 83/71 %. V případě nižšího útlumu, 30 dB v rozsahu $1/3$ oktávy, byl pro shora omezené pásmo na 1,6 kHz (obr.13, příloha D) zjištěn index přenosu řeči 0,89 a srozumitelnost (CIS) 95 %.

Výstupy dosavadních analýz naznačují, že měření indexu přenosu řeči (přestože se jedná o normou stanovenou objektivní metodu) nelze ztotožnit s logatomickými testy pro hodnocení přenosových vlastností výukových prostorů. Zejména v oblasti jazykových učeben potom můžeme předpokládat fatální dopad akustiky učebny a vlastností přenosového kanálu na kvalitu výuky. Na provedené analýzy navazuje zkoumání vlivu doby dozvuku a úrovně dozvukového signálu na výsledky indikované indexem přenosu řeči a přepočítanou srozumitelností. Na realizaci dalšího výzkumu s námi i nadále spolupracují kolegové z akustických laboratoří FEL ZČU v Plzni, zejména se podílejí na provádění spektrálních analýz a přípravě matematických modelů.

Podle našeho názoru bude nezbytné výzkum rozšířit o detailní analýzu měřicího a snímaného signálu ve srovnání s výsledkem validních logatomických testů, s cílem verifikovat měřené hodnoty s výsledky logatomických testů nebo navrhnout úpravy měřicího systému tak, aby korelace výsledků signálového měření a logatomických testů byla co největší, v ideálním případě aby se korelační koeficient $\rho_{\text{CIS, LOG}} \rightarrow 1$.

Pro přiblížení se směrovosti lidského sluchu a měření v blízkém poli (zejména pro účely e-learningu) byl z navýšených finančních prostředků pořízen vlnový snímač s potřebným příslušenstvím. Dalším záměrem bylo využít simulace binaurálního slyšení s použitím dvou gradientních snímačů 2. řádu, jejichž výsledný činitel směrovosti by byl srovnatelný s činitelem směrovosti normálního sluchu, výstupní signál by respektoval možné fázové posuvy dopadajících vln a jejich použití by bylo univerzálnější než tzv. umělá hlava. Abychom mohli

bez čekání na další výzkumné projekty v akustických měřeních souvisle pokračovat a využít tak volných kapacit učeben ve zkušebním období, chtěli jsme doplnění měřicí techniky financovat, nad rámec rozpočtu projektu, z volných prostředků VaV katedry technických předmětů. Protože tento záměr nebyl schválen, budeme pokračovat v signálových analýzách a detailním ověřování normovaného postupu s pomocí matematických modelů. Na základě dohody s kolegy z akustických laboratoří FEL ZČU v Plzni a jejich zájmu o danou problematiku uvažujeme o dalších ověřovacích akustických měřeních v posluchárnách UHK, jejichž náklady by prozatím zálohově převzaly akustické laboratoře FEL ZČU v Plzni, případně by se pro ověřovací akustická měření využilo některých komerčních projektů.

Průběžně budou zpracovávány výsledky měření a analýz a následně publikovány v odborných časopisech a na mezinárodních konferencích. Verifikované závěry budou využity v připravované monografii. V případě, že se potvrdí nesoulad mezi měřeními zjištěnými hodnotami STIPA/CIS a logatomické poznatelnosti bude nezbytné tuto problematiku konzultovat s ÚNMZ a zpracovatelem příslušné normy. I přes to, že dosažené výsledky nejsou jednoznačně pozitivní, považujeme zjištěné skutečnosti za významné. Vzájemná součinnost prostorové akustiky a přenosových systémů představuje oblast mnoha proměnných, jejichž vazby dodnes nejsou zcela popsány a v řadě případů je jejich analytický popis nemožný. Naším cílem tak zůstává najít takovou metodiku posuzování přenosových vlastností prostorů pro výuku, jejíž výsledky, získané relativně jednoduchým měřením, budou rovnocenné logatomickým testům a z hlediska didaktiky ji bude možné využívat jako kvalitativní hodnotící kritérium při určování vstupních podmínek pedagogických výzkumů.

Použité zdroje

- [1] MERHAUT, J. *Příručka elektroakustiky*. Praha. SNTL. 1964.
- [2] SMETANA, C. *Praktická elektroakustika*. Praha - Bratislava. SNTL/ALFA. 1981.
- [3] DREJZEN, I. G. *Elektroakustika i zvukovoje veščanije*. Moskva. Gos. izdat. literatury po voprosam svjazi i radio. 1961.
- [4] ČSN EN 60268-16 *Elektroakustická zařízení - Část 16: Objektivní hodnocení srozumitelnosti řeči indexem přenosu řeči*. Praha. ČNI. 2012.
- [5] LOKVENC, J. et al. *Ozvučovací systémy pro velká auditoria. Část 10. - Normativní a technické podmínky měření indexu srozumitelnosti STIPA*. Media4u Magazine. 2/2013. s.64-72. ISSN 1214-9187.
- [6] ČSN EN ISO 3382-2 *Akustika - Měření parametrů prostorové akustiky - Část 2: Doba dozvuku v běžných prostorech*. Praha. ČNI. 2009.
- [7] DRTINA, R. et al. *Ozvučovací systémy pro velká auditoria. Část 8. - Směrové charakteristiky reproduktorového sloupu DPT208*. Media4u Magazine. 1/2012. s.154-164. ISSN 1214-9187.
- [8] DRTINA, R. - LOKVENC, J. *Ozvučovací systémy pro velká auditoria. Část 9. - Směrové charakteristiky skládaných zářičů z DPT208*. Media4u Magazine. 2/2013. s.50-63. ISSN 1214-9187.

Kontrolovatelné výsledky řešení

Níže uvedené publikační výstupy byly zadány do OBD s vazbou na RIV - J_{rec} Článek v odborném periodiku:
ID:43868046 DRTINA, R. - LOKVENC, J. *Ozvučovací systémy pro velká auditoria. Část 9. - Směrové charakteristiky skládaných zářičů z DPT208*. Media4u Magazine. 2/2013. s.50-63. ISSN 1214-9187.
ID:43868047 LOKVENC, J. - HUČEK, J. - PROKOP, M. - RULC, J. - SÝKORA, M. - WEIS, R. *Ozvučovací systémy pro velká auditoria. Část 10. - Normativní a technické podmínky měření indexu srozumitelnosti STIPA*. Media4u Magazine. 2/2013. s.64-72. ISSN 1214-9187.

Přehled realizovaných výdajů

- a) osobní náklady nebyly pro administrativní náročnost a nutné odvody nárokovány
 - b) stipendia: 12 000 Kč
mimořádná stipendia v celkové výši 12 000 Kč (1 × 4 000 Kč + 4 × 2 000 Kč) byla přiznána za pomoc při řešení úkolu (transport měřicí techniky, stavba a demontáž skládaných zářičů, sumarizace dat, dílčí vyhodnocení měření, orientační logatomické a poslechové testy) ID 24311 Huček Jakub, ID 24571 Prokop Martin, ID 24992 Rulc Jakub, ID 24532 Sýkora Martin, ID 21131 Weis Radek.
 - c) materiálové náklady: 16 476 Kč
vlnový snímač ME36 (doplňek k analyzátoru NTi XL2) pro směrová měření z pozice posluchače.
 - e) náklady nebo výdaje na služby: 58 747 Kč
38 840 Kč rozšíření měřicího rozsahu analyzátoru NTi XL2
4 307 Kč výměna akumulátoru a kalibrace analyzátoru NTi XL2
10 648 Kč pronájem akustických laboratoří a měřicí techniky
4 950 Kč pronájem objektu pro akustická měření
 - g) cestovné: 10 910 Kč
služební cesty - Akustické laboratoře FEL ZČU Plzeň
- Rozpočet projektu byl přečerpán o 12 Kč.

PŘÍLOHA A

Obr.1 Reproduktorové stěny 4 × 8 v aule OSV

Obr.2 Montáž reproduktorového sloupu (24 zářičů)

Obr.3 Instalace 2m reproduktorového sloupu na pódiu auly OSV

PŘÍLOHA B

Obr.4 Příprava akustických měření v kostele sv. Voršily

Obr.5 Přední část lodi kostela sv. Voršily

PŘÍLOHA C

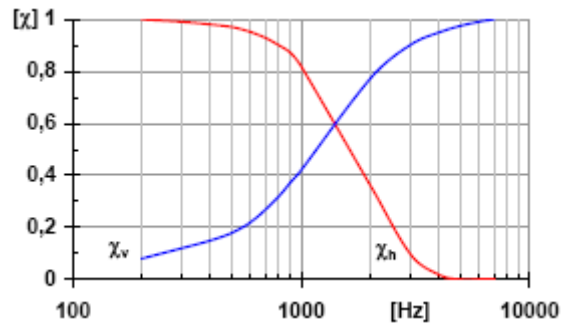

Obr.6 Montáž skládaných zářičů 2 × 16 v Husově sboru

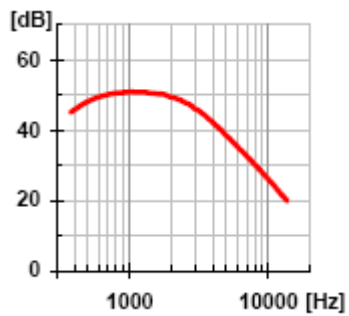

Obr.7 Referenční zdroj NTi TalkBox na kazatelně Husova sboru při měření přenosových vlastností ozvučovacího systému

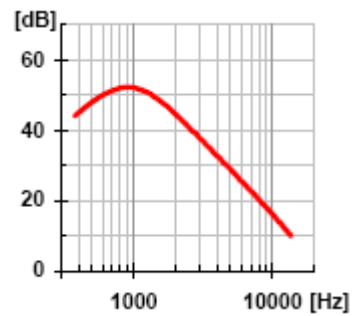
PŘÍLOHA D

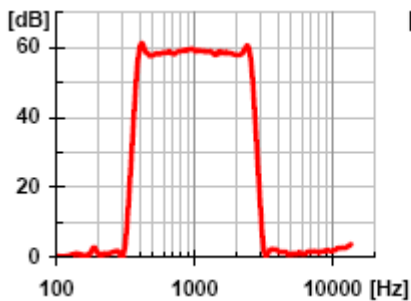
Obr.8 χ charakteristiky pro korekci srozumitelnosti [2]

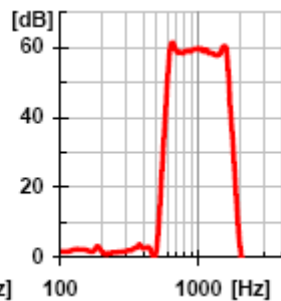
**Obr.9 Pásmová propust
500 Hz až 2,5 kHz, 12 dB/okt
STI 0,97/CIS 99 %**

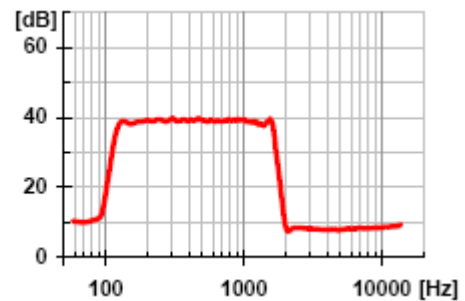
**Obr.10 Pásmová propust
700 Hz až 1,2 kHz, 12 dB/okt
STI 0,91/CIS 96 %**

**Obr.11 Pásmová propust
400 Hz až 2,5 kHz, -60 dB
STI 0,68/CIS 83 %**

**Obr.12 Pásmová propust
630 Hz až 1,6 kHz, -60 dB
STI 0,51/CIS 71 %**

**Obr.13 Pásmová propust
160 Hz až 1,6 kHz, -30 dB
STI 0,89/CIS 95 %**